

Od literárnej komunikácie k literárnemu systému. „Systém“ a „pozorovateľ“: dva kľúčové koncepty (budúcej) literárnej vedy *

SIEGFRIED J. SCHMIDT

Institut für Kommunikationswissenschaft, Universität Münster

ABSTRAKT

Všeobecná teória systémov (podľa L. von Bertalanffyho) ponúkla rôzne možnosti konceptualizácie systémov. V opozícii k úzkej Luhmannovej koncepcii systému navrhujem uplatňovať kombináciu prístupov teórie systémov a teórie konania pri modelovaní sociálnych systémov (vrátane literatúry) ako nelineárnych, vzájomne súvisiacich (recipročných) systémových komplexov, v ktorých kauzálne štruktúry závisia okrem iného od rozhodnutia cieľovo orientovaných subsystémov, a síce aktérov, ktorých sociálnosť (začlenenie do systému) sa deje prostredníctvom kultúry. Druhá časť tohto príspevku sa venuje niektorým dôsledkom, ktoré súvisia s problémom pozorovateľa, napr. vzájomnej konštrukcii systému a prostredia, vzťahu významu a pozorovateľa vzhľadom na operatívnu uzavretosť kognitívnych systémov a konštruktivistickému výkladu pojmu empirickosti.

1.

V ostatných desaťročiach sa v literárnej vede udiala celá séria zmien, z ktorých niektoré boli malé, iné zasa výrazné, ba dokonca paradigmatické. Pre skeptického pozorovateľa však zostáva nezodpovedaná otázka, či ide skutočne o substanciálnu zmenu literárnej vedy alebo sa iba zväčšuje tradičná priepasť medzi hlavným hermeutickým smerom literárnovedného výskumu a zopár odštiepenkami? Zmenili nové prístupy, akými sú recepčná estetika, teória polysystémov, empirická literárna veda, konštruktivizmus alebo dekonštruktivizmus, skutočne pohľad literárnych vedcov na témy, problémy, metódy a ciele ich disciplíny?

Napriek všetkým pochybnostiam znie moja odpoveď na túto otázku „áno“. Dovoľm si tvrdiť, že v roku 1994 žiaden literárny vedec, ktorý chce, aby ho akademický svet bral vážne, nebude spochybňovať, že literárne texty nestačí skúmať izolovane od ich kontextov (tzn. aktérov, kultúry, spoločnosti), naopak, uvedomuje si, že vedecká (re)konštrukcia literárnych fenoménov v najširšom zmysle slova má skôr modelovať

* Prednáška odznela na synoptickej konferencii č. 5 'Models/Schemas/Frames: A New Umbrella?' The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University, May 30–June 2, 1994; originál: Schmidt, Siegfried J. 'From Literary Communication to Literary Systems', *Worlds of Communication: Interdisciplinary Transitions*. Oxford: Peter Lang, 2011, pp. 107–128.

sieť interagujúcich prvkov – systém. To znamená, že:

- význam sa nedá vnímať ako ontologická vlastnosť literárnych textov, ale že vzniká určitým druhom interakcie medzi textom a čitateľom v sociokultúrnych kontextoch;
- koncepty literatúry emergujú z komplexných sociokultúrnych procesov kanonizácie, socializácie a ideologickej orientácie;
- literárnu vedu, ako každú inú akademickú disciplínu, robia aktéri v sociálnych systémoch podľa pravidiel a noriem, cieľov a záujmov, ktoré by mali byť vedci schopní v prípade potreby explicitne špecifikovať;
- v časoch krátenia rozpočtov sú takzvané humanitné vedy postihnuté najviac, a preto potrebujeme pádne argumenty, aby sme literárnu vedu inštitucionálne udržali pri živote.

V pokojných, ale aj v búrlivých časoch sa literárni vedci do svojej disciplíny snažili vniesť istý lesk, a to prostredníctvom importu atraktívneho intelektuálneho inštrumentária z prosperujúcich susedných disciplín. V mnohých prípadoch bol tento import sprevádzaný rétorikou pokroku, modernizáciou alebo nadradenosťou, týkajúcou sa potenciálu riešiť isté problémy v rade konkurujúcich si prístupov. Väčšinou však bola prijatá iba nová terminológia, čo je v rozpore so starým filozofickým poznaním, že – presne povedané – aplikácia (relevantného) konceptu znamená (alebo aspoň implikuje) prijatie celej teórie spolu so sociálnokultúrnym kontextom jeho genézy a akceptácie prijatia.

Týmito úvodnými poznámkami som sa dostal do nepríjemnej pozície, pretože budem musieť ukázať, prečo a akým spôsobom môj návrh zaviesť do nášho vedeckého diskurzu dva (takmer) nové koncepty, „systém“ a „pozorovateľ“, môže byť viac ako iba intelektuálnou módou. Musím odôvodniť, ako sa moji kandidáti hodia do vyššie spomínaného konsenzu (alebo dokonca vylepšujú jeho aspekty) a ako skutočne funguje kontextualizácia koncepčných mechanizmov oboch pojmov – aspoň v princípe.

2.

V odseku 1 som tvrdil, že existuje konsenzus v presvedčení, že literárne texty nestačí skúmať izolovane od aktérov a sociokultúrnych súvislostí. Tento konsenzus je implicitne spojený s pojmami „systém“ a „pozorovateľ“:

- Požiadavka sledovať texty v kontextoch je (síce múdra), ale zostáva prázdna, kým sa nešpecifikuje, ktoré (čiastkové) kontexty a ktoré vzťahy medzi týmito dvoma konceptmi sa dajú určiť. Koncept „systému“ sa zdá byť užitočným nástrojom na usporiadanie príslušných častí z nekonečna kontextových prvkov – prísľub, ktorý treba dôkladne preveriť.

- Skúsenosť, že výskum textov v izolácii nie je naďalej akceptovateľný, potvrdzuje známy truizmus, že akýkoľvek druh analýzy textu predpokladá pozorovací systém s komunikatívnymi schopnosťami, operujúci v empirickej sociokultúrnej situácii.

Ako to už býva, veľké problémy nespôsobujú všeobecné predstavy alebo predpoklady, lež ich konkretizácia v detailoch. Priblížme si najprv koncepciu „systému“.

3.

V ostatných rokoch vyvinuli mnohí literárni vedci (viac-menej explicitné) varianty pojmu „literárny systém“. Väčšina týchto pokusov explicitne odkazuje na sociologickú teóriu systémov, hlavne na Talcotta Parsonsa a Niklasa Luhmanna. Iné pokusy zasa prinášajú do literárnej vedy systémovo-teoretické inštrumentárium zo všeobecnej teórie systémov, utvárajú svoje vlastné pojmy „systému“ alebo sa pokúšajú prepájať prístupy z teórie systémov a teórie konania (ako ja).

Ako mi je známe, Luhmannov vplyv na literárnu teóriu systémov bol za ostatných päť rokov (od Austrálie až po Zair) najintenzívnejší. Začnime teda ním. Tri najobľúbenejšie Luhmannove tézy znejú nasledovne:

1. Sociálne systémy emergujú z komunikácií, pozostávajú výlučne z komunikácií a reprodukujú a udržiavajú sa autopoeticky formou komunikácií.
2. Komunikácia je trojitá selekcia správy, informácie a porozumenia.
3. Individuá (konajúci, subjekty) netvorí ani prvok komunikácie, ani sociálne systémy, ale patria do prostredia sociálnych systémov (a tým do prostredia komunikácie).

Najnovšie publikácie predostierajú nanajvýš prepracovanú kritiku smerujúcu proti týmto tézám. Ako podstatné sa v nich ukazuje hodnotenie niektorých dôsledkov, ktoré vychádzajú z Luhmannových téz. Predovšetkým – komunikáciu (teoreticky) realizujú konajúci. V Luhmannovej terminológii však komunikácia „pozoruje“ samu seba, na základe schopnosti prepojenia „selektuje“ budúce komunikácie, reprodukuje sa na základe princípu autopoiesis atď.

Luhmannovo *diktum*, ktoré vyjadruje, že komunikácia sa vzťahuje na komunikáciu, nemožno len tak ľahko prijať. Pouvažujme nad dvoma možnými interpretáciami: Buď toto diktum iba reformuluje, čo je v literárnej vede už dávno známe pod pojmom „intertextualita“, alebo sa tu opakuje Husserlova a Schützova idea, že v komunikácii nikdy nie je možné začať od začiatku, pretože už existujeme a komunikujeme v kultúrnej interpretovanej realite („vo svete významov“).

Tieto dve interpretácie, ako vidno, vôbec nevyklúčujú aktérov, pokiaľ zohľadníme oba aspekty modernej sociologickej argumentácie: menovite mikrosociológiu aktérov (s ich záujmami a stratégiami) v rámci socializácie kolektívneho vedenia; a mikrosociológiu sociokultúrnych podmienok a predpisov v rámci kultúry.

Boli podniknuté rôzne pokusy skombinovať teóriu systémov a teóriu konania (napr. Coleman 1990, Hejl 1987, 1989, Schimank 1985, 1988, Weyer 1993, Esser 1989, 1994). Mój osobný dojem je, že takýto kombinovaný teoretický rámec umožňuje lepší empirický výskum ako Luhmannova veľmi abstraktná a obmedzená verzia teórie systémov.

Na druhej strane, Luhmannovo rozhodnutie akceptovať komunikácie iba ako komponenty literárnych systémov sa zdá byť pre literárnych vedcov veľmi atraktívne, oprávňuje ich totiž opätovne sa koncentrovať na text a hermeneutiku.

Úplne súhlasím s prívržencami Luhmanna (napr. Jäger 1994), ktorí tvrdia, že identifikácia teórie systémov s Luhmannovou (veľmi svojskou) verziou, čo je najnovší trend v humanitných vedách, sa javí ako problematická, pretože zužuje možnosti plodnej aplikácie pojmového aparátu všeobecnej teórie systémov (pozri napr. ziste-

nia u Ropohla 1978 alebo Schlossera 1993). Rád by som túto poznámku trochu rozvinul.

Rôzne teórie systémov, vyvinuté v rôznych disciplínach, od biológie až po matematiku, obsahujú divergentné definície a typológie „systému“. Ak akýkoľvek koncept systému preberieme alebo si ho sami vyvinieme, mali by sme myslieť na to, že konáme a interagujeme ako empiricky podmienené pozorovacie systémy. Z uvedeného predpokladu vyplýva:

Ako všetky ostatné koncepty, aj koncepty „systému“ sú kognitívne a komunikatívne nástroje závislé od pozorovateľa. Sú to štandardy, ktoré ľudia konštruujú pre určité účely v špecifických sociokultúrnych situáciách, najmä vo svojej skúsenostnej realite.

Význam opisu X ako α závisí od toho, akej funkcii riešenia problému má daný opis slúžiť. Žiaden opis nie je prostriedkom sám od seba. Naopak, jeho funkcia je určená jeho pozíciou a úlohou v nejakom koncepčnom rámci.

Keď teória systémov, ako v prípade Luhmannovho kľúčového diela *Sociálne systémy* (Soziale Systeme²1985, Kapitola 1), začína apodiktickým vyjadrením, že „systémy existujú“ a že sociálne systémy „sú autopoetickými systémami“, dôsledky takéhoto konštatovania sú komplexné a ďalekosiahle, pretože – bez akéhokoľvek pádneho dôvodu – Luhmann mieša problémy emergencie a hraníc sociálnych systémov. Napríklad Luhmannovo rozhodnutie postulovať, že sociálne systémy sú autopoetické systémy, je primerané len na základe ďalšieho konštatovania, a síce, že komponenty sociálnych systémov sú komunikácie a nič iné, a tie vznikajú a zachovávajú sa samy, pričom spôsobujú, že socialita emerguje autokatalyticky. Práve toto apodiktické rozhodnutie núti Luhmanna k tomu, aby odsunul kogníciu, aktérov, prírodu atď. do „nesociálneho“ prostredia, aj keď na to nemá pádne dôvody, čím zastiera sociálny „charakter“ kognície, aktérov a prírody samej.

Odmietam preto Luhmannovo apodiktické vyjadrenie a aj vyjadrenia jeho nasledovníkov, že sociálny systém literatúry treba nutne modelovať v zmysle komunikačných systémov, tzn. v zmysle systémov, ktoré obsahujú iba jeden homogénny druh prvkov. Naopak, súhlasím s Meyerom (1993), ktorý tvrdí, že oveľa sľubnejšou stratégiou riešenia problémov je, keď na sociológiu literatúry budeme aplikovať koncept systému, ktorý obsahuje *rôzne navzájom súvisiace dimenzie* (alebo subsystémy). Všeobecná teória systémov nie je v žiadnom prípade v rozpore s takýmto konceptom riešenia. Sociálne systémy sú teoreticky modelované ako ne-lineárne navzájom súvisiace dynamické komplexy systémov, v ktorých kauzálne štruktúry závisia – okrem iného – od rozhodnutí cieľovo orientovaných subsystémov, čiže ľudí alebo aktérov.

Týmto spôsobom sa vraciame k problému prepojenia systémov a teórie konania v komplexnej sociálnej teórii. Samozrejme, nemôžem detailne dôvodiť, akým spôsobom sa dá ono prepojenie docieľiť, ale niekoľko náznakov postačí na načrtnutie základnej myšlienky.

Som zástancom názoru, že koncept „aktéra“ integruje reflexívnosť a rekurzívnosť sociálnych aktov, ako aj strategickú orientáciu na kontext konštituovaný inými aktérmi. Aktéri konajú podľa všeobecných záujmov, ktoré sú obsiahnuté v logike konania sociálnych (sub)systémov a v sociálnych mechanizmoch podporujúcich zachovanie sociálnych organizácií. Inými slovami: sociálne konanie indivíduí je vždy „nasiaknu-

té“ sociálnymi vzťahmi, orientáciami a obmedzeniami. U. Schimank (1988) argumentoval v tom zmysle, že sociálne systémy nekonajú samé (ako hovorí Luhmann), ale že formujú konanie prostredníctvom vzorov redukcie komplexnosti.

Weyer (1993) zdôrazňoval, že sociálne štruktúry neemergujú autokatalyticky – ako tvrdil Luhmann –, ale naopak, tvrdil, že ich emergencia predpokladá a obsahuje záujmy aktérov. Sociálne aktivity aktérov sú ovplyvnené tromi rozporuplnými racionalitami: racionalita systému (ktorá pripisuje špecifický význam sociálnym konaniam prostredníctvom systemických prepojitelností); racionalita komunikácie (určujúca úlohu komunikácie v sociálnom procese); a racionalita aktéra. Interakcia medzi týmito racionalitami má fundamentálny význam pre konštrukciu sociálnej reality (v zmysle Bergera a Luckmanna). Kompulzívny charakter sociálneho je výsledkom rôznych rýchlostí, akými sa tieto tri racionality v dejinách menia.

Uvedenie aktérov do teórie systému by sa dalo možno najlepšie dosiahnuť integrovaním teórie *elit* (porovnaj Sterbling 1991). Elity sú teoreticky modelované ako individuá alebo (viac-menej organizované) skupiny, ktoré vo vzťahu k systemicky determinovaným cieľom konania a možnostiam medzi sebou kooperujú alebo sú v konflikte. Elity sú definované ako inštanacie, ktoré hrajú rozhodujúcu úlohu pri sociálnom konštruovaní reality, pri určovaní špecifických situácií a pri relevantných rozhodnutiach. Elity prinášajú, stabilizujú a menia spoločensky relevantné idey, presvedčenia a orientácie, ako aj symbolické systémy, ktoré predstavujú akumuláciu subjektívneho a kultúrneho kapitálu (v zmysle Bourdieua), ktorý opäť produkuje a chráni elity. Na základe ich privilegovaných možností konania, opatrení a rozhodnutí, elity ovplyvňujú názory širšej verejnosti, orientujú ich aktivity a menia tým ich životné situácie ne-triviálnym spôsobom.

4.

Sociálny systém literatúry¹ navrhujem modelovať ako komplexnú jednotu s viacerými navzájom súvisiacimi dimenziami.

Vzhľadom na všeobecnú teóriu systémov (porovnaj Schlosser 1993) môže byť táto komplexná jednotka špecifikovaná ako heterogénny systém, tzn. ako cyklicky operujúci dynamický procesný systém, ktorý je závislý od takzvaného permissívneho prostredia, ktoré neobsahuje žiadne reštriktívne systémy. Heterogénne systémy vznikajú na základe prepojenia/spriahnutia relatívne autonómnych a ne-autonómnych heterogénnych subsystémov. Autonómne subsystémy môžu prežiť aj mimo systému, ne-autonómne subsystémy to nedokážu.

Komplexná jednotka má svoj pôvod v systemicky špecifickej organizácii (pozri nižšie) relevantných interakcií komponentov subsystémov, čo sa dá označiť ako sebaorganizácia. S ohľadom na sociálny systém literatúry uvádzam päť súvisiacich štruktúrnych dimenzií:

1. aktéri a ich kognitívne oblasti;
2. komunikačné procesy;
3. sociálne štruktúry a inštitúcie (vrátane mediálnych systémov);
4. mediálne ponuky (literárne texty a iné literárne fenomény v najširšom zmysle slova);

5. symbolické poriadky kultúrneho poznania (vedenia).

Fenomény týchto dimenzií sa dajú modelovať ako subsystémy, ktoré nemusia byť úplne obsiahnuté vo vnútri systému, ale musia relevantným spôsobom prispievať k emergencii, funkcii a reprodukcii systému – pričom ide o empirickú otázku, keď sa pýtame, čo je „relevantné“ a pre koho. Súvislosti medzi systémom a subsystémami patria k trom úrovňam: k úrovni udalostí (jednoduchá interakcia alebo narušenie symetrie), k úrovni procesov a k úrovni relatívne stabilných prvkov (štruktúry a eficientné faktory). Subsystémy nemusia byť obsiahnuté iba v jednom sociálnom systéme. Naopak, môžu tvoriť súčasť viacerých systémov v tom rozsahu, ako prispievajú k daným systémom (napr. aktéri konajú vo viacerých rolách v rôznych sociálnych systémoch).

V „moderných“ spoločnostiach sú možnosti aktérov konať v sociálnom systéme literatúry inštitucionálne rozdelené do štyroch dimenzií: produkcia, sprostredkovanie, recepcia a spracovanie literárnych fenoménov. Tieto dimenzie konania sa ďalej rozlišujú podľa rolí konania v zmysle vývojového stupňa určitej spoločnosti. (Pozri napr. sofistikovaný systém rolí konania v masmediálnych systémoch.)

Všetky aktivity v literárnom systéme sa orientujú na kolektívne (tzn. vzájomne očakávané) kultúrne poznanie (vedenie) (vrátane hodnôt, noriem a emócií), v jeho zmysle sú interpretované a každý aktér ich nadobúda v procese literárnej socializácie. Aktérov môžeme zásadne rozdeliť do dvoch skupín: profesionálnych a neprofesionálnych aktérov, obe skupiny môžu byť členmi elit. Najprominentnejšie mediálne udalosti (od tlačenej médií po audiovizuálne) sú v literárnom systéme samozrejme tie, ktoré relevantné skupiny aktérov (tzn. nielen experti a elity!) považujú za literárne.

Pýtam sa, či je zmysluplné modelovať rad relevantných literárnych mediálnych udalostí tiež ako systém. Možno by to mohlo byť užitočné vzhľadom na sociálny systém, v ktorom majú prevahu tlačenej texty. V moderných literárnych systémoch však texty tvoria iba jednu časť (neurčitého) množstva literárnych objektov prvkov a postupne sa presadzujú aj iné mediálne udalosti (Schmidt 1992). Odkedy už výber literárnych objektov v sociálnych procesoch neradia normatívne poetické princípy, ale je výsledkom komunikačných procesov a ovplyvňujú ho sociálne diverzifikované situácie, je podľa môjho názoru pochopiteľné, keď sa literárne fenomény budú modelovať ako (neurčité) množiny s meniacimi sa komponentmi a variabilnými hierarchiami, ktoré sú výsledkom komplikovaných procesov kanonizácie (vrátane dekanonizácie, perikanonizácie a rekanonizácie).

Ako som uviedol vyššie, literárnosť určuje literárna komunikácia a literárna komunikácia je do určitej miery diferencovaná, koncepty literárnosti a literárnych hodnôt sa rozlišujú vzhľadom na sociokultúrne diferenciácie, ktoré literárny systém postupne transformovali na systém hodnotových subsystémov. Napriek všetkým snaženiam, ani cirkev, ani štát, ani hospodárstvo a ani iná inštitúcia nie je schopná definovať literárnosť a určovať hodnotu literatúry. Literárna komunikácia sa reguluje sama, je autarkná a autonómna. Ale čo to znamená „v praxi“?

Zdá sa byť rozumné vychádzať z toho, že veľká časť procesov (predovšetkým komunikačných), ktoré prebiehajú v sociálnych systémoch, ktoré nie sú neustále regulované inými systémami (zvonku), sa organizujú samy. Je to otázka empirického skú-

mania, aby sa zistilo, ako a do akej miery sa to skutočne deje. Zjavne nie všetky procesy v literárnych systémoch sú sebaorganizujúce: v systéme s viacerými úrovňami s priesečníkmi medzi jednotlivými subsystémami a so stálou interakciou s inými (viacúrovňovými) systémami sa zdá byť autonómia a sebaorganizácia otázkou istého stupňa a nie, ako tvrdí Luhmann, rozhodnutia za alebo proti. (Nezabúdajme, že aj striktne autonómne systémy môžu byť kauzálne ovplyvnené, ak sa ich mechanizmy náležite stimulujú!)

Keď sa sebaorganizácia definuje ako spontánna produkcia „vnútorného“ poriadku v súlade so systémovo-špecifickými hodnotami a postupmi (porovnaj napríklad Rothhove /1986/ a Hejlove /1989/ návrhy a von Foersterov koncept vlastných hodnôt), je zmysluplné usudzovať, že moderné literárne systémy sú sebaorganizujúce, ako aj to, že všetky rozhodnutia týkajúce sa literárnosti a literárnych hodnôt sú konštruované „vnútri“ sociálneho systému literatúry, tzn. v literárnej komunikácii. Na druhej strane, hospodárske alebo technické vplyvy na literárny systém sa dajú omnoho ťažšie transformovať na systémovo-špecifické operácie.

Vzhľadom na komplexnosť „architektúry“ literárneho systému a prekvapujúcu šírku možných interakcií medzi systémom a jeho komponentmi (subsystémami) sa zdá definícia hraníc systému pomocou dichotómneho kódu komunikácie veľmi povrchná. Naopak, problém hranice, ako sa ukazuje, je problémom inklúzie: Do akej miery prispievajú prvky (v najširšom slova zmysle) v piatich dimenziách literárneho systému (pozri vyššie) empiricky na produkciu, sprostredkovanie, recepciu a spracovanie literárnych fenoménov? (porovnaj napr. Rusch 1991, 1993)

Podľa konceptu systému, ktorý sme zvolili pre našu teóriu, existujú viaceré možnosti, ako určiť hranice systému. V Luhmannovej teórii obsahuje sociálny systém len homogénne prvky v jednej a tej istej štruktúrnej dimenzii, a síce komunikácie. V jeho prípade je hranica určená princípom exklúzie, ktorý zakazuje brať do úvahy iné javy než komunikácie (napr. konanie, aktérov, inštitúcie, záujmy atď.). Binárny kód tu definitívne determinuje všetky relevantné komponenty sociálneho systému.

Môj návrh modeluje systém ako prepojené „celky“ viacerých (aktívnych) subsystémov s pomerne diferencovanými hraničnými mechanizmami a s rôznymi oblasťami prienikov medzi subsystémami na úrovni štruktúry, ako aj medzi subsystémami a systémom.

Aj keď je v Luhmannovom modeli určenie hraníc systému čisto definičným problémom, v každom prípade ide o problém empirický. Luhmann (a jeho nasledovníci) stále hľadajú „správny“ binárny kód. Problémom je, ako analyzovať vzájomné pôsobenie medzi nehomogénnymi subsystémami tak, aby bolo možné pozorovať tieto vzťahy, výmeny, kauzality, selekcie a exklúzie, ktoré tvoria súčasť empirického systému literatúry. Z toho vyplýva, že moju definíciu hranice literárneho systému na základe makrokonvencií (pozri Schmidt 1982) budem musieť revidovať. Stále som toho názoru, že konvencie ako prvky kolektívneho poznania (vedenia) aktérov v sociálnom systéme predstavujú zásadné spojovacie články medzi konceptmi literárnych systémov orientovanými jednak na teóriu systémov a jednak na teóriu konania. Empirické výskumy však priniesli dôkazy, že tieto dve konvencie, ktoré som navrhol pred 15 rokmi, nepokrývajú celý záber aktivít v literárnom systéme, a z toho dôvodu

musia byť nanovo vyšpecifikované v zmysle diferenciacie literárneho systému na čiastkové systémy.

Rozdiel medzi mojím a Luhmannovým návrhom je možné vidieť v tom, že Luhmannovi ide výhradne o komunikáciu, zatiaľ čo mňa zaujíma vzájomná konštruktívna previazanosť sociálnych aktérov, sociálnych štruktúr, komunikácie, kolektívneho poznania (vedenia) a médií. Som presvedčený, že musíme zohľadniť podľa možnosti celú komplexnosť tejto presietenosti, ak chceme objasniť, ako vôbec kognícia a komunikácia dokážu navzájom spolupracovať – napriek tomu, že v súčasnosti sú modelované ako striktné oddelené systémy. Podľa môjho názoru sa tento problém (známy ako „interpenetrácia“ alebo „štruktúrne spriahnutie“) dá vyriešiť prostredníctvom uvedenia konceptu systému médií ako nástroja spriahnutia a prostredníctvom rešpektovania sociokultúrnych podmienok konania v kognícii, ako aj kognitívnych podmienok konania v komunikácii (porovnaj Schmidt 1994). Tento návrh, samozrejme, znamená, že komunikácia je modelovaná vzhľadom na konanie a sociálne podmienky konania. Luhmannovu apodiktickú tézu, že komunikácia sa *nedá* koncipovať ako konanie a že komunikačné procesy *nie sú* prepojené akcie, odmietajú mnohé sociologické pozície – a teraz už aj Luhmannova škola.

Pokiaľ viem, tri základné otázky (alebo hádanky?) sociológie je možné zodpovedať tak v kontexte teórie systémov, ako aj v kontexte teórie konania:

- Akým spôsobom vyplývajú sociálne štruktúry z interakcie individuí?
- Do akej miery sociálne štruktúry determinujú individuálne konanie?
- Ako dochádza k sociálnym zmenám?

Coleman, Esser, Hejl, Weyer a iní (pozri vyššie) dokázali, že aktéri sa dajú prijať ako základné komponenty sociálnych systémov, pokiaľ konajú na báze kolektívneho poznania (vedenia), očakávaných očakávaní a zvnútornené interpretácie sociokultúrnych determinantov konania i so zreteľom na ne. (Spomeňme si, že Max Weber kedysi definoval „sociálne konanie/soziales Handeln“ ako „zmysluplné vlastné správanie orientujúce sa na správanie iného“!)²

5.

V odseku 2 som sľúbil, že overím, či je možné systémovo-teoretickým prístupom špecifikovať selekciu relevantných kontextuálnych prvkov a rozumným spôsobom ich uviesť do vzťahu s literárnym fenoménom.

Dúfam, že teraz je jasné, že systémovo-teoretický prístup k literatúre prispieva k odpovedi aspoň prostredníctvom špecifikácie štruktúrnych oblastí, v ktorých sa dajú nájsť relevantné kontextové znaky. Je napríklad nevyhnuté poznať diskurzívny systém spoločnosti za účelom charakterizovať špecifickosť príslušného literárneho diskurzu. Musíme poznať stav profesionalizácie a inštitucionalizácie akčných rolí v systéme literatúry, aby sme mohli zhodnotiť výber tém, žánrov alebo estetických stratégií autora. Musíme vedieť veľa o súčasných diskurzoch právnych, psychologických alebo politických otázok, aby sme dospeli k správnej analýze literárnych diskurzov porovnateľných predmetov atď.

Prirodzene, systemický prístup ani automaticky nevyberie všetky relevantné prv-

ky, ani vo všetkých prípadoch neurčí všetky vzťahy textu a kontextu. Nemyslím si, že to je nejaké manko. Závisí to od druhu problému, ktorý treba riešiť a od všeobecnosti alebo špecifickosti riešenia, aký detailný má byť výber kontextuálnych prvkov a aké druhy teórií musíme rozvíjať alebo aplikovať, aby sme usúvzťažnili textové alebo kontextové položky. Skrátme však tento dlhý a komplikovaný príbeh: problém zaobchádzania s kontextami je tiež kontextovo-senzitívnym problémom.

Som si plne vedomý toho, že predložený (veľmi všeobecný a náčrtkovitý) návrh systémovo-teoretickej orientácie literárnej vedy nie je taký elegantný a ani taký oklieštený ako Luhmannov. Pretože je menej redukcionistický a abstraktný, zdá sa byť slubnejším so zreteľom na môj hlavný zámer, a síce na empirický výskum literatúry, *samo-zrejme*, vrátane výskumu literárnych textov a iných literárnych javov. Dôraz, ktorý kladím na tento aspekt, sa zdá byť nevyhnutný, pretože niektorí vedci stále tvrdia, že empirický výskum literatúry nemá záujem o literárne javy, alebo dokonca, že ich vylučuje z oblasti svojich predmetov. Môj argument proti tejto téze sa zameriava na druhý kľúčový koncept (budúcej) literárnej vedy: na koncept pozorovateľa (systém pozorovania).

6.

V istom ohľade by mohli byť dejiny „modernej“ epistemológie (pre)písané ako príbeh *pozorovateľa*. Tento príbeh sa zaoberá dôsledkami presvedčenia, že všetko, čo sa hovorí, hovorí pozorovateľ inému pozorovateľovi. Kant, Nietzsche, Vaihinger, Simmel, Cassirer, Fleck a mnohí iní prispeli svojimi špeciálnymi kapitolami k príbehu pozorovateľa, ktorého hlavnými rozprávačmi sa v posledných dvoch desaťročiach stali takzvaní (radikálni alebo systémovo-teoretickí) konštruktivisti. Najdôležitejšia otázka v tomto diskurze znie: Ako pozorovacie systémy operujú a čo vyplýva z posunu záujmov od otázky „čo“ k otázke „ako“ vzhľadom na poznanie (vedenie)?

Zatiaľ čo v skoršom období konštruktivizmu diskurz ovládali (neuro-)biologické témy, nasmerované na koncepty ako neuronálne siete, sebaorganizácia, autoreferencia, autopoiesis, operacionálna uzavretosť, autonómia atď., záujem o sociokultúrne a mediálne aspekty kognície a komunikácie vystúpil do popredia iba v ostatnej dobe (pozri Schmidt, 1994). Samozrejme, že teraz nemôžem zachádzať do podrobností, napriek tomu sa však pokúsim načrtnúť niektoré zásadné aspekty príbehu pozorovateľa vzhľadom na výskum literatúry (z hľadiska literárnych systémov).

7.

Naše úvahy uveďme diferenciaciou, ktorá v batesonovskom zmysle rozlišuje systém a prostredie. Systém v uvedenej otázke znamená kognitívny systém (mozog a telo). „Systém“ a „prostredie“ sa dajú definovať iba vo vzájomnej relácii. To znamená, že príslušné prostredie kognitívnych systémov je výsledkom ich aktivít konštruujúcich zmysel, a nie nejaký priestorový výsek „reality“. Realita, dalo by sa povedať, nie je žiadne miesto (žaden *peri echon*), ale je výsledkom operácií. Na druhej strane, prostredie nie je žiadna „prázdna inštancia“, ale relativizuje vnútorné autoreferencie a operatívnu uzavretosť kognitívneho systému.

Kognitívne systémy nie sú pasívni pozorovatelia reality, ale aktívni účastníci so-

ciálnej konštrukcie reality. Ich kognitívne konštrukcie ako účastníkov však v žiadnom prípade nie sú arbitrárne. Naopak, sú empiricky podmienené biologickými, psychosociálnymi, sociokultúrnymi a mediálnymi inštanciami a sú štruktúrne zakonzervované. Živé systémy vyvinuli ako členovia ľudského pokolenia orgány, ktoré sa v priebehu evolúcie stali nástrojmi vhodnými na konštituovanie viabilné prostredia. Ako socializovaní členovia spoločností a kultúr získavajú kognitívne systémy skúsenosti v konsenzuálnych priestoroch spolu s inými živými systémami. Tieto konsenzuálne priestory predstavujú jazyk a kolektívne poznanie (vedenie) a, naopak, jazykom a kolektívnym poznaním (vedením) sú zachovávané v symbolických poriadkoch kultúry, ktorá tvorí komunikáciu a následne je ňou takisto udržiavaná. Operácia nazývaná „konštrukcia reality“ tak prebieha v individuálnych kognitívnych systémoch v závislosti od sociokultúrnych orientácií, ktoré riadia, reprodukujú a hodnotia komunikáciu a interakciu. Tieto konštrukcie sú určované podmienkami prostredia, podmienkami konania a sociokultúrnymi limitmi a kapacitami v zmysle produkcie. Fleck, Piaget, von Uexkull, C. F. von Weizsäcker, von Foerster a ďalší vedci priniesli mnoho pádných argumentov, ktorými vyjadrujú, prečo subjekty konštituujú objekty ako špecifické predmety. Myslenie nám nesprostredkúva obraz reality, ale obraz o našich aktivitách v špecifických prostrediach, teda obraz toho, čo robíme s „realitou“. Veci sú vecami pre nás, „Tat-sachen“, tzn., sú výsledkami vysoko podmienených operácií. Tieto operácie sú „reálne“, vyžadujú si operátorov a čas na realizáciu a musia prinášať výsledky. Metafyzicky povedané, naše kognitívne operácie nedávajú iba materiálu formu, ale materiál formuje sám seba tým, že sa diferencuje na systém a prostredie. Tradičné empiristické otázky, či „svet“ alebo „ľudský rozum“ (Vernunft) relevantne rozhodujú vo všetkých otázkach týkajúcich sa pravdy, by sa mali zodpovedať nasledovne: Nie je to ani svet ani rozum, to kolektívne poznanie (vedenie) rozhoduje v takýchto prípadoch. Ako vo vizuálnom vnímaní, kde sa nemôžeme vyhnúť slepej škvrne, aj naša sociálna konštrukcia zmysluplných prostredí je ovládaná slepými škvrnami našich kultúrnych dištinkcií. Kultúry, tzn. sémanticko-epistemologické spoločenstvá, slúžia ako (viac-menej nespochybniteľne) zásobárne dištinkcií spolu s ich normatívnymi a emocionálnymi interpretáciami. Pokiaľ spoločnosť, založená na kultúre a reprodukujúca sa prostredníctvom kultúry, prežije, konštruktér a konštrukt tvoria jednotu (alebo dokonca identitu). Aby sme tieto argumenty terminologicky ukotvili, navrhujem (spolu s Feilkem 1994) nahradiť tradičný epistemologický pojem „reality“ termínom „oikos“, čo znamená kultúrne konštruované prostredie, v ktorom žijeme.

Znaky preto neodkazujú na objekty v realite, ale na interpretované aktivity v kultúre, tzn. na komunikácie. Toto je základným dôvodom, prečo sú autonómne kognitívne systémy schopné interagovať na sociálnej úrovni komunikácie, hoci kognícia a komunikácia sú oddelené sféry. Keď ľudia operujú v špecifickej spoločnosti za porovnateľných biologických, ako aj sociokultúrnych podmienok, zdá sa byť plauzibilné, že ich výsledky sú (v rôznej miere) navzájom porovnateľné, hoci kognitívne systémy sú operatívne uzavreté. „Operatívnou uzavretosťou“ myslím to, že k narušeniu symetrie dochádza výhradne v kognitívnych systémoch individuí.

8.

Napriek všetkým rozdielom v detailoch ide v semiotike o rozšírený predpoklad, že významy mediálnych ponúk (v najširšom zmysle slova) nie sú ontologické entity usídlené v mediálnych ponukách samých, ale že významy vyplývajú zo sociokultúrne orientovaných kognitívnych operácií s mediálnymi ponukami v kontextoch. Pojmy a metafory, ako sú „interakcia text-čitateľ“, „top-down, bottom-up“ alebo „pripisovanie významov“, nás týmto smerom upriamujú.

Vo svetle mojej skoršej argumentácie by najvšeobecnejšie východisko v uvedenom semiotickom diskurze mohlo byť znova formulované v zmysle základnej diferencie: význam verzus (sémanticky operatívny) systém, alebo význam verzus pozorovateľ, pričom táto diferenciacia so sebou prináša rovnakú epistemologickú myšlienku ako rozlíšenie systému a prostredia. Empirické podmienky produkcie významu možno opísať vzhľadom na kolektívne vedenie, ktoré sa má (re)produkovať a aplikovať na procesovanie komunikačných nástrojov (napr. napríklad prirodzeného jazyka) v špecifických situáciách. Keďže táto (re)produkcia a aplikácia v priebehu biologického a sociokultúrneho vývoja od systému k systému a od kontextu ku kontextu (viac či menej výrazne) variuje, musíme vychádzať z toho, že významy konštruované sémanticky operatívnymi systémami, napríklad s ohľadom na verbálne texty, sa od seba budú nutne odlišovať. V sérii empirických experimentov sme s Meutschom (1986) dokázali, že tieto diferencie sú marginálne vzhľadom na triviálne informatívne texty v štandardizovaných pragmatických aplikáciách (kontextoch), ale pozoruhodné vzhľadom na komplexné technické alebo literárne texty v nedefinovaných recepčných kontextoch. Dejiny akademických interpretácií najdôležitejších literárnych diel túto domnienku potvrdzujú a ukazujú, že kultúrna homogenita členov spoločenstva interpretov (porovnateľné so slepými škrvnami pozorovania) spôsobuje, že špecifické interpretácie textov alebo významových konštruktov sú na určité obdobie jednoducho akceptované (myslím na Stanleyho Fisha).

Ako v prípade vzájomnej závislosti medzi systémom a prostredím, znovu by som chcel zdôrazniť, že významy, samozrejme, nie sú textom pripísané arbitrárnym spôsobom, aj keď každý kognitívny systém musí podobné priradenie realizovať, pretože stupne slobody v tejto operácii sú sociokultúrne determinované materiálmi, pravidlami a poriadkami komunikácie.

Otázku, či v sporných prípadoch rozhoduje text alebo kognitívny systém, je teraz potrebné preformulovať. Znak jazyka semioticky „zhmotňujú“ komunikatívne skúsenosti. Neodkazujú na neverbálne entity v „realite“, ale na náš zdravý rozum a jeho poznanie možných referencií, tzn. znaky odkazujú na *sociálnu prax*. Možno by sa dalo povedať, že význam slova je súbor jeho akceptovaných aplikácií v komunikácií, tzn. v kultúre/kultúrach. Vo svojej vynikajúcej dizertačnej práci Feilke argumentoval v tom zmysle, že sociálnosť jazyka sa prejavuje predovšetkým vo formách, ktoré vyplývajú z jazykového správania v spoločnosti a následne sa orientujú na jazykové správanie v spoločnosti. Diskurz o jazyku a komunikácii sa preto správne orientuje na hľadanie možných deskripcií, ktoré by jednoznačne rešpektovali módy a stupne sebaorganizácie namiesto lineárnej kauzality medzi textom a kogníciou. Podľa môjho názoru, regulácia produkcie významu sa deje v uzavretom kruhu (kto vie, koľko

slučiek má) operácií a orientácií medzi pólmi kognície, médií, komunikácie a kultúry, vrátane štruktúrnych, ako aj genetických aspektov. Tak realita, ktorá emerguje ako istý druh viabilnej alloreferencie pre takéto cirkulárne operácie, ako ani význam nie sú mojimi alebo tvojimi, ale je to naša kultúra v tebe a vo mne. Vyplýva to z empiricky podmienenej operácie systémov; avšak je to závislé od systému, a preto v neustálej zmene (oblúbená dekonštruktivistická téma).

9.

Dúfam, že teraz je zřejmé, že keď berieme problém pozorovateľa vážne, v literárnej vede musí jednoducho všetko stratíť svoju „nevinnosť“. Nič nezostane samozrejmosťou a pozorovanie druhého rádu robí všetko kontingentným – samozrejme len v princípe, pretože operujúc prakticky ako pozorovatelia prvého rádu sa spoliehame na úspešné skúsenosti v našich aktivitách, ako aj na nespochybniteľné dôkazy v našich argumentáciách. Stegmüller (1954) presvedčivo argumentoval, že vo vedeckej komunikácii slúžia takéto nespochybniteľné dôkazy aj ako východiská alebo ako konečné legitimácie.

Keď preto o niečom hovoríme, musíme kvalifikovať našu pozorovaciu pozíciu, aby sme boli vo vedeckej komunikácii explicitní a porozumiteľní. Uvedená požiadavka vylučuje formulácie typu „text znamená“ alebo „text niečo robí“. Namiesto toho musíme byť my, buď ako osoby/pozorovatelia alebo metódy, ktorých aplikácia generuje isté „dáta“, uvedení ako inštancie produkujúce významy. Samozrejme, že zo stylistických dôvodov sa to nedá realizovať dôsledne – tento argument však musíme brať do úvahy.

Ak hovoríme o kontingentnosti a slepých škvrnách, vôbec to neznamená ľubovľnosť/arbitrárnosť. Ako už bolo spomenuté, aktéri, komunikácia a sociálne systémy majú svoju vlastnú systémovú racionálnosť. Výber a aplikácia konceptov, kritérií, hodnôt atď. sa orientujú podľa tradícií, stoja na tradíciách, skúsenostiach a komunikáciách, ktorých výsledky, pôvod a implikácie môžu sčasti sledovať pozorovatelia druhého rádu so svojimi slepými škvrnami atď.

Vzhľadom na konštatovanie, že všetky rozlíšenia, ktoré aplikujeme, môžu byť v princípe nahradené inými (hoci v *praxi* majú pozorujúce (=rozlišujúce) systémy pádne dôvody na to, aby aplikovali iba tie rozdiely, ktoré platia), literárni vedci by mali byť citlivejší, pokiaľ ide o definíciu, legitimáciu a výklady pojmov, ktoré používajú a tým aj o vzájomný vzťah týchto pojmov v koncepčných sieťach vzťahujúcich sa na pridružené/okolité alebo dokonca zásadne iné koncepčné siete. Všetky kľúčové pojmy našej disciplíny: od literatúry, cez interpretáciu, dejiny, kánon alebo hodnoty až po literárnu vedu sú do veľkej miery podmienené a navzájom prepojené; sú uzlami v sieťach, ktoré nikto nedokáže spätne vystopovať až k ich pôvodu (predpokladám, že žiaden neexistuje).

Nie (alebo už nie) som toho názoru, že presne vymedzená definícia týchto základných pojmov predstavuje rozhodujúci predpoklad pre štylizovanie našej disciplíny ako „vedy“. Napriek tomu by sme mali zintenzívniť pozorovanie druhého rádu za účelom zistiť, aké druhy dištinkcie sú podkladom našich koncepčných východísk a aké alternatívne dištinkcie by mohli fungovať. Podstatnou črtou vedeckej práce bol

vždy nárast rozsahu pozorovaní, ako aj autoreferenciality v pozorovaní (pozorovanie prvého, druhého, tretieho rádu). Myslím si, že to by malo platiť aj pre literárnu vedu.

10.

V predchádzajúcom odseku som poukázal na dôležitú požiadavku *empirického výskumu* (v každej disciplíne): intenzívne koncepcné úsilie „die Arbeit am Begriff“ (pracovať na pojme), ako to kedysi postuloval Hegel, aby bolo zrejmé, o čom hovoríme – a prečo to robíme tým alebo oným spôsobom. Bez dôkladného objasnenia nášho poznania/vedenia (ktoré sa týka nás), nie sme otázky s empirickým obsahom ani schopní sformulovať, ani ich nedokážeme operacionalizovať a následne v rámci teórií a metodológií produkovať a interpretovať „dáta“.

V minulosti bol pojem „empirický“ vnímaný v súvislosti so „skúsenosťou“ (porov. Schmidt 1995). Súhlasím s touto tradíciou, ale iba v princípe. Dnes máme pádne dôvody tvrdiť, že skúsenosť už nemôže byť (v empiristickom zmysle) obmedzovaná len na zmyslové vnímanie. Okrem toho musíme mať na pamäti, že „realita“ alebo „prostredie“ sú definované vo vzťahu k pozorovacím systémom a *naopak*. Skúsenosť podľa mňa integruje zmyslové/percepčné, motorické a koncepcné prvky a „pretkáva“ operacionálne, ako aj „ontologické“ poznanie (vedenie). Piaget, rovnako však aj Maturana alebo Varela zdôrazňovali, že ľudská skúsenosť a poznanie (vedenie) znamená efektívne konanie v tradíciách kultúr. Poznanie (vedenie) znamená konanie, ktoré sa deje ako sociálna udalosť používaním jazyka („*linguaging*“, ak chceme použiť Maturanov príšerný neologizmus).

Ak rovnakou mierou rešpektujeme systém i prostredie ako vzájomne sa definujúce inštanície, definujeme „oikos“ ako doménu, ktorú určujú aktivity pozorovacích systémov (ako hovorí Jensen: „O prírode dokážeme hovoriť iba v kultúre“), resp. keď nasledujeme van Fraassenov (1980) argument, že to, čo sa vníma ako pozorovateľný fenomén je funkcia epistemického spoločenstva (pozorovateľný = pozorovateľný pre mňa), potom musí byť objektivita skúseností stanovená v zmysle tvorby, komunikácie a hodnotenia skúseností. Mentálne reprezentácie nášho prostredia sa musia vnímať ako mapovanie alebo koordinovanie vzťahov, nie ako obrazy, ako to jasne formulovali Oeser & Seitelberger (1988). Nezrkadlíme veci, ale reflektujeme naše narábanie s týmito vecami.

Aj preto môžem iba súhlasiť s logickou argumentáciou Patziga (1980), ktorý vysvetľuje, že fakty je možné uchopiť iba v zmysle výpovedí: Fakt znamená vždy „fakt, že...“, inými slovami, fakty sú principiálne závislé od jazyka. Fakt je to, čo pravdivá výpoveď vyjadruje, to znamená, že fakt, ktorý vyjadruje nejaká výpoveď, vyplýva z podmienky pravdivosti tejto výpovede.

Ak by sme teda „oikos“ konceptualizovali v zmysle lingvokultúrneho tvaru/tvarovania (*Gestalt(ung)*), ktorý/é sa nedá redukovať ani na „vonkajšiu realitu“, ani na nejaký intencionálny subjekt jeho autora alebo pôvodcu (ako to prednedávnom vyjadril B. Vaassen), potom musíme priznať, že vedecká produkcia poznania (vedenia) sa deje primárne na úrovni komunikácie v rámci a za podmienok sociálneho systému „vedy“. Veda sa dá v dôsledku toho charakterizovať ako metodická konštrukcia poznania (vedenia) na báze prepracovanej siete konceptov (ktoré definujú jeden z roz-

dielov medzi všednou a vedeckou produkciou poznania (vedenia). Z komunikačného hľadiska vedci a učitelia nenarábajú so stabilnou realitou, ale s komunikačne stabilizovanými distinkciami a deskripciami v skúsenostnom svete určitého spoločenstva. Objekty vnímania v tomto svete sa podľa von Foerstera dajú opísať ako symboly vlastného správania, ktoré sa stanú stabilnými, keď už rekurzívna aplikácia kognitívnych operácií na kognitívne operácie nepodnecuje žiadne zmeny stavu.

Aká by teda mohla byť rozumná interpretácia pojmu „empirický výskum“ v tomto zdanlivo relativistickom rámci?

Všeobecne povedané, empirický výskum v konštruktivistickom rámci znamená produkciu logických, pragmatických a sociálnych stabilit. V súlade s názormi Kruseho (1988) považujem stabilitu za ústredné kritérium „reality“ tak na úrovni prvého, ako aj druhého rádu pozorovania. Poznanie (vedenie) sa hodnotí ako „adekvátne pre realitu“, ak umožňuje relevantné prognózy, a tým ponúka stabilnú bázu pre naše konanie.

Čokoľvek úspešne podporuje konštrukciu stability (podľa podmienok *ceteris-paribus*) vo (vedeckej) komunikácii, slúži to ako referenčný bod alebo doklad. Von Foerster (1993) opísal metodicky kontrolované produkcie dát ako trivializáciu, tzn. ako postup na produkciu stabilných dištinkcií za podmienok, ktoré – v mnohých prípadoch – drasticky redukujú komplexnosť prostredia (napr. pri laboratórnych výskumoch).

V dôsledku toho by sa tradičná referencia „empirického“ na „realitu“ a na pozorovateľa prvého rádu mala pretransformovať na kognitívne aktivity, na konštrukciu a validitu vedenia (poznania) a na úroveň pozorovateľa druhého rádu. Ak smer týchto pozorovaní udávajú teórie a metódy, hovoríme o vedeckom empirickom výskume, pretože výsledky môžu byť stabilizované v (inter)disciplinárnej komunikácii a koncepty, kritériá a výsledky systematických získavaní/skúseností sú konsenzami v epistemologickom spoločenstve (= sociálne stabilnom). V tomto ohľade súhlasím s Niklasom Luhmannom (1990), že fakty sa dajú definovať ako „externalizované komunikácie“. Okrem toho Balzer (1985) uviedol argument, že musíme predpokladať isté stupne empirickosti namiesto rozhodnutí za alebo proti.

11.

Na záver tohto do istej miery náčrtkovitého príspevku sa čitatelia môžu dožadovať informácií o použiteľnosti mojich úvah pre ich každodennú prácu. Takéto požiadavky plne akceptujem a dúfam, že čitatelia budú aspoň čiastočne akceptovať moju odpoveď.

Z môjho pohľadu je neustála reflexia mnohých aspektov kľúčových pojmov „systém“ a „pozorovateľ“ nutná (alebo aspoň nápomocná) pri konštruovaní našej tematickej oblasti (s celou jej komplexnosťou – od textov až k literárnym systémom). Táto úvaha nám pripomína konštruktívnosť všetkých našich kognitívnych a komunikatívnych snažení. To znamená, že hlavný cieľ nášho záujmu sa presúva od objektov/predmetov k procesom, od identít k diferenciám, od pravdy ku kontingentnosti, od poznania (vedenia) „niečoho“ k poznaniu (vedeniu) „akým spôsobom“.

Mnohí čitatelia môžu tieto úvahy vnímať ako prihováranie sa za relativizmus a ako kúsok postmodernej filozofie.

Skutočne, myslím si, že konštruktivismus, ako som ho v tomto príspevku obhajoval, je skôr „postmoderným“ východiskom ako „moderným“ (v Lyotardovej alebo Welschovej (1988) interpretácii týchto vágnych pojmov). Wallerstein poznamenáva, že po roku 1989 sme sa (politicky) dostali „do oblasti neistoty v pravom slova zmysle“ a že čoraz viac kultúrnych kritikov deklaruje pluralizmus a relativizmus ako signatúry našej doby.

Moja odpoveď je veľmi krátka: Bez pluralizmu nebude existovať ani demokracia, ani veda a ani ľudstvo. A zdá sa, že relativizmus je – ako argumentoval Seidman – vynález intelektuálov, ktorí zároveň ponúkajú lieky proti tomuto ochoreniu. V praxi je relativizmus pseudoprávny problém, ktorý sa nedá a ani nie je nutné ho riešiť.

Preložil Roman Mikuláš v spolupráci s Miriam Reyner

POZNÁMKY

¹ Ak sa na to pozrieme z historického hľadiska, vývoj, ktorý sa teoreticky modeloval vo forme „literárneho systému“, sa (v Nemecku) udial koncom 18. storočia v celkovom procese funkčnej diferenciacie spoločnosti (pozri Schmidt, 1989).

² „ein sinnhaft am Verhalten des anderen orientiertes eignes Verhalten“!

LITERATÚRA

- BALZER, W.: 'Stufen der Empirizität'. In: *SPIEL* 4, H. 1: pp. 135–153, 1985.
- BERGER, P. L. and LUCKMANN, Th.: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. 5th edn. Frankfurt a. M.: Fischer, 1989.
- CASSIRER, E.: *Philosophie der symbolischen Formen*. 3 Bände. Darmstadt, 1964 (Wiss. Buchges., reprint of 2nd and 3rd edns, 1923).
- COLEMAN, J. S.: *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990.
- ESSER, H.: 'Kommunikation und "Handlung"'. In: RUSCH, G. and SCHMIDT, S. J. (eds.): *Konstruktivismus und Sozialtheorie. DELFIN* 1993. Frankfurt a. M.: Suhrkamp: pp. 172–204, 1994.
- ESSER, H.: 'Verfällt die "soziologische Methode"?' In: *Soziale Welt*, H. 1/2, 1989: pp. 57–75, 1989.
- FEILKE, H.: *Common-sense-Kompetenz. Überlegungen zu einer Theorie 'sympathischen' und 'natürlichen' Meinens und Verstehens*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1994.
- FOERSTER, H. von: 'Sicht und Einsicht' in: *Versuche zu einer operativen Erkenntnistheorie* (Wissenschaftstheorie. Wissenschaft und Philosophie, Vol. 21) (authorized German translation by W.K. Köck). Braunschweig-Wiesbaden: Vieweg, 1985.
- FOERSTER, H. von: *Wissen und Gewissen. Versuch einer Brücke*, ed. SCHMIDT, S. J., Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1993.
- FRAASSEN, B. C., van: *The Scientific Image*, Oxford: Clarendon Press, 1980.
- HEJL, P. M.: *Sozialwissenschaft als Theorie selbstreferentieller Systeme*, Frankfurt a. M., New York: Campus, 1982.
- HEJL, P.M.: 'Konstruktion der sozialen Konstruktion: Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie'. In: *Sozialtheorie*, University of Siegen: LUMIS-Schriften, No. 6, 1985.
- HEJL, P.M.: 'Konstruktion der sozialen Konstruktion: Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie'. In: SCHMIDT, S. J. (ed.), *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp: pp. 303–339, 1987.
- HEJL, P.M.: 'Self-Regulation in Social Systems: explaining the Process of Research', LUMIS-Schriften 21/1989: Universität-GH Siegen, LUMIS-Institut, 1989.

- HEJL, P.M.: 'Politik, Pluralismus und gesellschaftliche Selbstregelung'. In: BUSSHOFF, H. (ed.), *Politische Steuerung: Steuerbarkeit und Steuerungsfähigkeit. Beiträge zur Grundlagendiskussion*, Baden-Baden: Numos: pp. 107–142, 1992.
- JÄGER, G.: 'Systemtheorie und Literatur. Teil I. Der Systembegriff der Empirischen Literaturwissenschaft'. In: *IASL* 19, 1994, H. 1: pp. 95–125, 1994.
- KRUSE, P.: 'Stabilität – Instabilität – Multistabilität. Selbstorganisation und Selbstreferentialität in kognitiven Systemen'. In: *DELFIN* XI: pp. 35–57, 1988.
- LUHMANN, N.: *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. 2. Auflage, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985.
- LUHMANN, N.: *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1990.
- MATURANA, H. R.: 'Erkennen: Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit'. In: *Ausgewählte Arbeiten zur biologischen Epistemologie und Wissenschaftstheorie*. (Wissenschaft und Philosophie, vol. 19) (authorized German translation by W.K. Köck), Braunschweig-Wiesbaden: Vieweg, 1982.
- MEUTSCH, D. and SCHMIDT, S. J.: 'Über die Rolle von Konventionen beim Verstehen literarischer Texte'. In: *SPIEL* 4 (2): pp. 381–408, 1985.
- MEYER, B.: *Analyse und Kritik der Grundlagen der Luhmannschen Theorie sozialer Systeme aus der Sicht der allgemeinen Systemtheorie*. Phil. Diss. Universität Leipzig, 1993.
- OESER, E. and SEITELBERGER, F.: *Gehirn, Bewußtsein und Erkenntnis*. Darmstadt: WBG (Dimensionen der modernen Biologie, Bd. 2), 1988.
- PATZIG, G.: *Tatsachen, Normen, Sätze. Aufsätze und Vorträge*. Stuttgart: Reclam, 1980.
- ROPOHL, G.: 'Einführung in die allgemeine Systemtheorie'. In: LENK, H. and ROPHOHL, G. (eds.), *Systemtheorie als Wissenschaftsprogramm*, Königstein/Ts.: Athenäum: pp. 9–49, 1978.
- ROTH, G.: *Die Selbstreferentialität des Gehirns und die Prinzipien der Gestaltwahrnehmung. Gestalt Theory* (in press), 1986a.
- ROTH, G.: 'Selbstorganisation – Selbsterhaltung – Selbstreferentialität: Prinzipien der Organisation der Lebewesen und ihre Folgen für die Beziehung zwischen Organismus und Umwelt'. In: DRESS, A. et al.: *Selbstorganisation. Die Entstehung von Ordnung in Natur und Gesellschaft*. Munich-Zurich: Piper: pp. 149–180, 1986b.
- RUSCH, G.: 'Zur Systemtheorie und Phänomenologie von Literatur. Eine holistische Perspektive'. In: *SPIEL* 10, 1991, H. 2: pp. 305–339, 1991.
- RUSCH, G.: 'Phänomene, Systeme, Episteme. Zur aktuellen Diskussion systemtheoretischer Ansätze in der Literaturwissenschaft'. In: de BERG, H. and PRANGEL, M. (eds.), *Kommunikation und Differenz. Systemtheoretische Ansätze in der Literatur- und Kommunikationswissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag: pp. 228–244, 1993.
- SCHIMANK, U.: 'Der mangelnde Akteurbezug systemtheoretischer Erklärungen gesellschaftlicher Differenzierung – Ein Diskussionsvorschlag'. In: *Zeitschrift für Soziologie* 14: pp. 421–434, 1985.
- SCHIMANK, U.: 'Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktionen'. In: *KZfSS* 40: pp. 619–639, 1988.
- SCHLOSSER, G.: *Einheit der Welt und Einheitswissenschaft. Grundlegung einer Allgemeinen Systemtheorie* (Wissenschaftstheorie: Wissenschaft und Philosophie Bd. 37), Braunschweig-Wiesbaden: Vieweg, 1993.
- SCHMIDT, S. J.: *Foundations for the Empirical Study of Literature. Vol. I: The Components of a Basic Theory* (tr. de Beaugrande, R.). Hamburg: Buske, 1982.
- SCHMIDT, S. J.: *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft. Part 2: Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in der empirischen Theorie der Literatur* (Konzeption empirische Literaturwissenschaft, vol. 1, 2). Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1982a.

- SCHMIDT, S. J.: 'Unsere Welt – und das ist alles.' In: *Merkur* 36 (4): pp. 356–366, 1982c.
- SCHMIDT, S. J.: 'Die Empirische Literaturwissenschaft ELW: Ein neues Paradigma?'. In: *SPIEL*, vol. 1, nr. 1: pp. 5–25, 1982d.
- SCHMIDT, S. J. (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp: pp. 303–339, 1987.
- SCHMIDT, S. J.: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1989 (Korean translation by Yo-Song Park: Gusengjuui Munhakchegyeiron, Seoul: Chaeksesang, 2004).
- SCHMIDT, S. J.: *Fußstapfen des Kopfes. Friederike Mayröckers Prosa aus konstruktivistischer Sicht*. Münster: Kleinheinrich, 1989.
- SCHMIDT, S. J.: *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des radikalen Konstruktivismus*. Vol. 2. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992.
- SCHMIDT, S. J.: *Kognitive Autonomie und soziale Orientierung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1994 (Korean translation by Yo-song Park: Kachi Publishing Co., Seoul 1996.) (3rd edn Münster: LIT-Verlag 2003).
- SCHMIDT, S. J.: *Medien = Kultur?* Bern: Benteli, 1994a.
- SCHMIDT, S. J.: *Die Welten der Medien. Grundlagen und Perspektiven der Medienbeobachtung*. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1996.
- STEGMÜLLER, W.: *Metaphysik Wissenschaft Skepsis*. Frankfurt a. M., Wien: Humboldt Verlag, 1954.
- STERBLING, A., *Modernisierung und soziologisches Denken. Analysen und Betrachtungen*. Hamburg: Kramer, 1991.
- WELSCH, W.: *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim: Acta humaniora, 1987.
- WEYER, J.: 'System und Akteur. Zum Nutzen zweier soziologischer Paradigmen bei der Erklärung erfolgreichen Scheiterns.' In: *KZfSS* 45, H. 1: pp. 1–22, 1993.

FROM LITERARY COMMUNICATION TO LITERARY SYSTEMS. 'SYSTEM' AND 'OBSERVER': TWO KEY CONCEPTS IN (FUTURE) LITERARY STUDIES

Literary Communication. Literary System. General Systems Theory. Observer. Niklas Luhmann. Empirical Studies of Literature. Constructivism. Deconstructivism.

General systems theory has offered various options about how to conceptualise systems. Opposing Luhmann's narrow conception of system, I propose to combine systems- and actor-theoretical approaches in order to model social systems (including literature) as nonlinear, interrelated complexes of systems where causal structures depend – among other things – upon the decision of goal-oriented subsystems, namely actors whose sociality is introduced into the system via culture. The second part of this chapter is devoted to some consequences arriving from the observer problem; e.g. the mutual construction of system and environment, the relation observer: meaning vis a vis the operational closure of cognitive systems, and a constructivist reading of the concept of the 'empirical'.

Univ.-Prof. em. Dr. Dr. h. c. Siegfried J. Schmidt
Institut für Kommunikationswissenschaft
Universität Münster
Bispinghof 9-14
D-48143 Münster
sjschmidt@gmx.net